drogkutató intézet

MAGYAR DROGFIGYELŐ

A pszichoaktív szerek fogyasztásának multikauzalitása – első rész

Multicausality of psychoactive substance use – Part I.

Erdős Ákos

Absztrakt

Bevezetés: A pszichoaktív anyagok fogyasztása hazai és nemzetközi szinten egyaránt meghatározó társadalmi jelenségnek minősül. A világ felnőtt lakosságának nagyobb része közvetlenül érintett a különféle legális vagy illegális drogok használata kapcsán. A tanulmány egy többrészes cikksorozat első eleme.

Megbeszélés: Tanulmányunkban a pszichoaktív anyagok fogyasztását multikauzális viselkedési formaként értelmezzük. A pszichoaktív szerek fogyasztásának oksági tényezői közül jelen dolgozat a következőket azonosította: (1) kíváncsiság és mintakövetés, (2) szociális interakciók megerősítése, (3) identitás formálása, (4) kulturális és szubkulturális hovatartozás demonstrálása, (5) spirituális élménykeresés, valamint (6) a kreativitás fokozása.

Konklúzió: A pszichoaktív szerek kipróbálása, használata mögött számos, egymástól függetlenül vagy egymással összefüggésben megjelenő funkcionális értékkel bíró oksági tényező áll.

Kulcsszavak: droghasználat, pszichoaktív szer, multikauzalitás, droghasználat háttere

Bevezetés

A pszichoaktív szerek használata olyan világjelenség, amelyben emberek milliói érintettek. Az Egészségügyi Világszervezet által közölt legutóbbi adatok szerint a világ felnőtt lakosai közül 1.1 milliárdan dohányoznak és mellette legalább 367 millióan fogyasztanak úgynevezett füstmentes dohánytermékeket (WHO, 2019). A leggyakoribb stimulánsnak minősülő koffeint tartalmazó termékeket (pl. kávé, tea, üdítőitalok) pedig a világ lakosságának 80%-a fogyaszt napi rendszerességgel (Ogawa & Ueki, 2007). Az alkoholra vonatkozó globális adatok szintén mérvadó fogyasztói populációról árulkodnak: 2016-ban a világ felnőtt lakosságának (15 éven felüli) körülbelül 43 %-a, mintegy 2.348 milliárd ember minősült aktív alkoholfogyasztónak[1], további 12,5 % pedig – bár a felmérést megelőző egy évben nem ivott – korábban szintén kipróbálta az alkoholt (WHO, 2018). Az illegális drogok fogyasztóinak számát pedig a legutolsó hivatalos becslések 269 millió főre teszik

[1] Aktív alkoholfogyasztó ('current drinkers'): Akik az elmúlt 12 hónapban fogyasztottak alkohol tartalmú italt.

(mintaterjedelem: 166 millió – 373 millió). Vagyis a felnőtt (15-64 éves) populáció mintegy 5.4 %-a fogyasztott valamilyen kábítószert az adatfelvételt megelőző 12 hónapban (UNODC, 2020).

Ezekből az adatokból jó okkal következtethetünk arra, hogy a pszichoaktív szerek használatával közvetve-közvetlenül a világ minden részén, minden társadalmi dimenzióban számolnunk kell. Mindazonáltal tisztában kell lenni azzal, hogy a szerhasználat önmagában egy rendkívül komplex cselekvés, különösen ami annak oksági hátterét illeti. Ha úgy vesszük, egy pszichoaktív szer elfogyasztása nem több, az adott fogyasztót befolyásoló körülmények determinálta oksági eredménynél. A szerhasználat logikus okainak (kauzalitás) feltárása azonban szükségszerű ahhoz, hogy megértsük e széleskörben elterjedt társadalmi jelenséget. Kosztolányi Dezső mindezt sajátos irodalomi nyelvezetén a következők szerint fogalmazta meg: „Csodálkozol a kokainistán, s nem érted? Gondolkozzál az okain is tán – s megérted!" (Kosztolányi, 1964, 750.). Jelen összefoglaló tanulmány egy többrészes cikksorozat első eleme.

A droghasználat értelmezési keretei

Feltételezzük, hogy a droghasználat[2] mögött számos, jól körülhatárolható oksági tényező húzódik meg, vagyis a pszichoaktív anyagok fogyasztását multikauzális viselkedési formaként értelmezzük. A drogfogyasztást eredményező körülmények sokszínűségét részben az adja, hogy az emberek, a fogyasztók rendkívül különbözőek, így különösen élethelyzetük, személyiségük, kultúrájuk, környezetük, problémáik tekintetében. Másrészt pedig maguk a pszichoaktív anyagok is nagyon változatosak, kiváltképp kulturális, illetve jogi megítélésüket vagy az általuk kiváltott hatásokat illetően. Ebből eredően más-más okok vezetnek például egy fiatal, jómódú egyetemista és egy nehéz körülmények között élő, betegségekkel küzdő hajléktalan szerhasználatához. Miként határozott oksági tényezők befolyásolhatják azt is, hogy miért fogyaszt valaki épp kokaint, marihuánát vagy akár alkoholt (Johnston, 1998; Terry-McElrath, 2009).

Arról is fontos említést tennünk, hogy nem csak az egyének és a pszichoaktív szerek, hanem a fogyasztási szokások között is jelentős különbségek húzódnak meg. A droghasználat kifejezés mögött ugyanis többféle úgynevezett fogyasztási mintázat húzódhat meg. Jelentéstani értelemben pszichoaktív szert (drogot) használ egy fiatal, amikor beleszív élete első marihuánás cigarettájába, vagy megissza élete első röviditalát, de droghasználatnak nevezzük azt is, aki időközönként, napi rendszerességgel vagy akár kényszeresen fogyaszt valamilyen legális vagy illegális pszichoaktív anyagot.

Fontos tehát hangsúlyoznunk, hogy amikor pszichoaktív szerek használatáról (droghasználatról) beszélünk, akkor kizárólag arra adunk

[2] Tanulmányunkban a „droghasználat" kifejezés mögött értjük a valamilyen pszichoaktív szernek a tudatos elfogyasztását, függetlenül attól, hogy arra egy alkalommal, vagy ismétlődően kerül sor.

választ, hogy valamilyen körülmények között létrejött a kapcsolat egyén és pszichoaktív anyag közt. A laikusok számára is jól érzékelhető módon azonban, az egyszeri használat, valamint az egyéni, társadalmi szinten nehézségeket okozó kényszeres fogyasztói viselkedés között óriási a távolság. A droghasználat ilyetén módon való komplex, a különböző fogyasztói mintázatokat magába foglaló értelmezési keretét adja az úgynevezett drog kontinuum-modell (1. ábra). A droghasználat kontinuumának – ahogy Howard Abadinsky (2010) fogalmaz – „egyik végén azok állnak, akik soha nem próbáltak tiltott szert és legális drogokkal sem abuzáltak. […] A droghasználat kontinuumának másik végén a drogfüggők vannak, a kényszeres szerhasználók, akiknek élete gyakran csak a drogok megszerzése, felhasználása körül forog." (Abadinsky, 2010, 5.

1. ábra: Drog kontinuum-modell

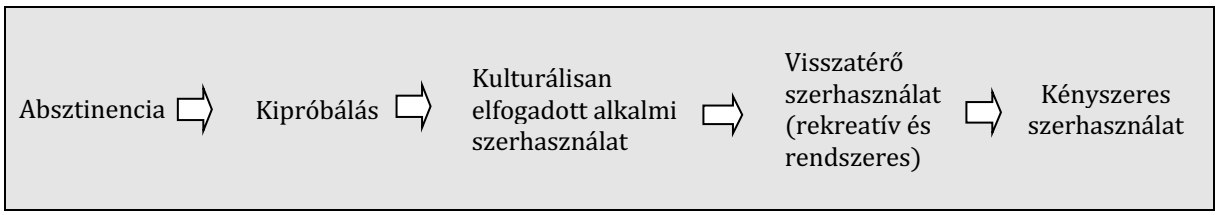

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Mindezt azért fontos kihangsúlyozni, mert a különböző fogyasztói mintázatokban megjelenő droghasználat mögött jellemzően más-más oksági körülmények állnak, amelyek ezzel együtt természetesen szoros kapcsolatban léteznek egymással. Az előző példákkal párhuzamot vonva, jellemzően más okok miatt próbálja ki egyszer a tinédzser, és megint más miatt szívja napi rendszerességgel a kényszeres szerhasználó a marihuánát. Miként eltérő oksági körülmények vezetnek az ünnepi alkalmakon borozgató személyek és az alkoholisták szerhasználatához is.

A következőkben a droghasználat – tudományos diskurzusokban leggyakrabban említett – oksági körülményeit tekintjük át, a kipróbálást, a kulturálisan elfogadott alkalmi és a visszatérő szerhasználatot helyezve a fókuszba.

Az alább bemutatott oksági tényezőkkel összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy azok természetesen különböző mértékben jellemzik az egyes szerek fogyasztóit (pl. a kognitív funkciók javítása érdekében kevésbé használnak opiátokat, stimulánsokat viszont annál inkább), illetve az eltérő fogyasztási mintázattal rendelkező személyeket (pl. az egyszeri szerhasználót sokkal inkább vezeti a kíváncsiság, mint egy rendszeres (visszatérő) használót) egyaránt.

Az felsorolt oksági tényezők mindegyikére igaz azonban, hogy azok valamilyen pszichoaktív szer használatát eredményezhetik.

Tanulmányunk fókuszában ugyanakkor a pszichoaktív szerek kipróbálása, illetve a visszatérő fogyasztás motivációi szerepelnek, ezáltal nem képezik elemzés tárgyát a kényszeres szerhasználatból (szerhasználati zavarokból) származó sajátos motivációs tényezők (pl. sóvárgás, megvonási tünetek enyhítése), miként nem foglalkozunk az orvosi javallatra történő, nem abuzív jellegű szerhasználattal sem.

A pszichoaktív szerek használatának egyes oksági tényezői

Kíváncsiság és mintakövetés

A nemzetközi felmérések eredményei szerint, az átlag európai fiataloknak kisebb része az, aki életében még soha nem fogyasztott valamilyen – tiltott vagy legális – pszichoaktív szert. Az életprevalencia értékek európai átlaga a 15-16 éves populációban dohányzás esetén 41%, alkoholnál 79%, illegális pszichoaktív szerek esetén 17% (ESPAD Group, 2020). Magyarországon már hosszú évek óta megfigyelhető, hogy a tinédzsereknek körülbelül 5,7–7%-a tekinthető teljesen absztinensnek – azaz nem fogyasztott még soha alkoholt, dohányt vagy más legális, illegális drogot (Elekes & Paksi, 1996; Erdős, 2018).

Miért van az, hogy élete során – legalább egyszer – a legtöbb ember már fiatal korában kipróbál valamilyen pszichoaktív szert? Számos hazai és nemzetközi kutatás azt jelzi, hogy a válasz nagyon sok esetben a kíváncsiság (Grezsa & Surányi, 2014; Rácz, 2008; Sussman et al., 1995; Webb et al., 1996). A kíváncsiság már egészen kicsi gyermekkorban megnyilvánul az exploráló, kutató tevékenységben (Gyarmathy, 1998), vagyis az ember eredendően kíváncsi lény. Ez a tulajdonsága segíti abban, hogy megismerje és megtapasztalja az őt körülvevő világot és annak szokásrendszerét. Terry-McElrath és munkatársai (2009) harminc év adatait feldolgozó átfogó kutatásuk (n = 75515) során megállapították, hogy a droghasználat második leggyakoribb indikátora a kísérletezés (49.3 %).

A gyermek ezzel együtt nem csak figyeli, hanem idővel utánozni is kezdi környezetében lévő felnőtteket, azok munkáját, szerepeit, viselkedését (Erdős, 2018). A különböző pszichoaktív szerek kipróbálása, illetve használata mögött is sok esetben a felnőtt szerepek felvételének kísérlete húzódik meg (Grezsa & Surányi, 2014; Sussman et. al., 1995). Balázs (2015) roma közösségekben végzett kvalitatív kutatásainak eredményeire hivatkozva jegyzi meg: „A cigarettázás, az alkoholfogyasztás és az egyéb pszichoaktív szerek kipróbálását eleinte nem annyira azok bódító hatása, hanem a felnőttek utánzása motiválja.” (Balázs, 2015, 109.).

A legelső felnőtt minták az elsődleges szocializációs környezetből, vagyis a családból kerülnek ki. Összességében kijelenthető, hogy a család megkérdőjelezhetetlen jelentőséggel bír

egy fiatal életében és hatással van annak a pszichoaktív anyagokkal kapcsolatos viszonyára. Egyrészt a tanult modellszerű viselkedések kapcsán mintakövetés jellemzi őket. Másfelől – a mintakövetéstől függetlenül – a szülők és gyermekeik közötti kapcsolat minősége is hatással van a szerfogyasztó magatartásra (Kovács & Pikó, 2009). Nemzetközi kutatások szerint a családi minták a kipróbálás és visszatérő fogyasztási mintázatok mellett kiemelt szereppel bírnak a fiatalkori szerhasználati zavarok kialakulásában is (Biederman et al., 2000).

Az egyik fő prevenciós hipotézis szerint a fiatalok szerfogyasztással kapcsolatos magatartását a szülők mellett a kortárscsoport tagjai befolyásolják leginkább (Kröger et al., 1998). A pszichoaktív szerek használatával összefüggő mintakövetés – mint motivációs tényező – tehát a szülők és más felnőttek mellett a kortársak tekintetében érvényesül.

Grezsa és munkatársai (2015) által 5-11. osztályba járó fiatalok (n = 7623) körében végzett kutatásuk alkalmával kimutatták, hogy az alkohol- és kábítószerfogyasztás, illetve a dohányzás esetében a kortárscsoportból származó negatív modellek egyértelmű kapcsolatban állnak a fogyasztási szokásokkal. „Az egészséget veszélyeztető magatartásformák megjelenése túlnyomórészt a kortárscsoport hatására történik, hiszen a serdülő számára a kortárs fontosabb figura a felnőttnél (szülőnél, tanárnál)" – írják a tanulmány szerzői (Grezsa et al., 2015, 318.).

Egy budapesti lakótelepen végzett, megfigyelésen alapuló kutatás során – amelynek célja a 16-22 éves fiatalok alkohol- és drogfogyasztási szokásainak tanulmányozása volt – a kutatók megállapították, miszerint a fiatalok életében a kortárs csoportok jelentősége 12-14 éves korban kezd fokozódni, majd az általános iskola befejezését követően ugrásszerűen megnő. A vizsgálatban megjelenő fiatalok életében a kortárs csoportoknak óriási jelentősége van. A kortárs mező tagjainak tevékenységei közé tartozik az alkohol- és droghasználat, amelynek fokozott formája is ugyanabban a kortárs mezőben jelentkezik (Rácz, 2001).

Szociális interakciók megerősítése

Az ember létezésének meghatározó részét képezi annak társas jellege. Az ember természeténél fogva tehát közösségben működik, ahol a társas kölcsönhatások láncolata, egymásra következésük sorrendje, a kommunikációk sorozata jellegzetesen formált viszonyt épít ki az adott közösség tagjai között. Ebben a viszonyban a résztvevők nem egyszerűen hatást gyakorolnak egymásra, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben függnek is egymástól. Az aktuálisan zajló emberi kapcsolatok és kommunikáció egységét leíró kifejezésként a hazai szakirodalomban meghonosodott szociális interakció kifejezést használjuk (Csepeli, 2001).

A szociális interakciók hatékonyságához – a közösség tagjainak egymástól való függőségén keresztül – fontos társadalmi érdek fűződik, amelyben kiemelt szerep

jut a pszichoaktív szerek fogyasztásának is. A különféle pszichoaktív anyagok fogyasztása ugyanis mind pozitív, mind negatív értelemben hatást gyakorolhatnak a szociális interakcióra (Rawas & Saria, 2016). A problémás szerhasználat – természeténél fogva – jellemzően rontja a szociális interakciókat. Más formában viszont a különféle drogok segítséget nyújthatnak abban, hogy közvetlenebb, kötetlenebb diskurzusok alakuljanak ki (Szemelyácz, 2019). Korábbi vizsgálatok szerint például az alkohol mérsékelt fogyasztása (0.4 g/kg etanol) alkalmas lehet arra, hogy megelőzze a szociális interakciók csökkenését (File & Hide, 1978). Más eredmények szerint a szerhasználat az averzív szociális interakciókra való megoldási stratégiai eszközként is szolgálhat (Collins et al., 1985).

A szociális interakció sikeressége nagymértékben függ attól, miként tudjuk közvetíteni érzelmeinket, gondolatainkat

a másik fél számára. Azok, akik meg tudják érteni saját és mások érzelmeit, közléseit, vélhetően sikeresebbek társas kapcsolataikban, mint azok, akik erre kevésbé képesek (Halberstadt et al, 2001; Zsolnai & Kasik, 2007). Tudvalevő, hogy egyes pszichoaktív szerek (pl. alkohol, stimulánsok) mérsékelt fogyasztása csökkenti a fogyasztó gátlásait, illetve növelik az asszertivitást, a szociábilitást és a beszédességet (Rácz, 1999). Vagyis a szerhasználat alkalmanként ösztönzőleg hat a hatékony társas viszony kialakítására, amely – funkciójánál fogva – kiemelt közösségi érdeket képvisel, s ezáltal a droghasználat bizonyos formái megerősítést kapnak az adott közösségben. Boys és munkatársai (2001) fiatalkorúak körében (n = 364) végzett kutatásuk során igazolták, hogy egyes pszichoaktív szerek fogyasztására az esetek szignifikáns részében a szociális interakciók megerősítése okán kerül sor. Az adatok alapján arra lehet következtetni, hogy a szociális interakciók támogatása a szerhasználat motivációs háttértényezőjeként leginkább az alkoholt fogyasztó (n = 312) fiatalok körében a jellemzőbb (2. ábra).

2. ábra: Az elmúlt évben drogot fogyasztó és a szerhasználat okait megjelölő fiatalok aránya (%)

Azért használok [drogot] mert…	Kannabisz (n=345)	Amfetamin (n=160)	Ecstasy (n=357)	LSD (n=58)	Kokain (n=168)	Alkohol (n=312)
Segít, hogy élvezzem a barátaim társaságát	66.4	58.1	63.1	58.6	61.3	74.0
Segít, hogy magabiztosabbnak érezzem magam és oldottabban beszélgessek társas környezetben	36.5	53.1	42.0	10.3	66.1	70.2

Forrás: A szerző saját szerkesztése Boys et al. (2001) adatai alapján

A szociális interakció támogatását szolgáló droghasználat más formáival a világ számos pontján találkozhatunk. Míg Afrika egyes részein például a kóladió fogyasztása elengedhetetlen része a házassági ceremóniák, pénzügyi vagy politikai tárgyalások lebonyolításának (Pickering & Stimson, 1994), addig az Oszmán Birodalom fénykorában az volt a bevett szokás, hogy a hosszúra nyúló tanácskozások alkalmával akár háromszor is felszolgáltak kávét a résztvevőknek (F. Molnár, 2008).

Identitás formálása

Az identitás „az értékek, attitűdök, emlékek, meggyőződések, aspirációk és reflexiók összessége, amelyek egyedileg jellemzik az egyént" (Hogard, 2014, 2). Az identitásunk változik, s ebben a változásban kulcsfontosságú szerepe van a szerhasználatnak (Anderson, 1998). Az erikson-i pszichoszociális fejlődéselmélet szerint a személyes identitás kialakulásának meghatározó korszaka a serdülőkor (Erikson, 1968). Ebben az időszakban a serdülő legfőbb törekvése arra irányul, hogy felnőtté váljon és levetkőzze gyermeki szerepét. Az új identitás kialakulásának fontos részeként jelennek meg az előnyös vagy éppen kockázatos viselkedésformák (pl. szerhasználat) lekövetése és begyakorlása. Az önálló identitás kialakulásának idején, a serdülőkor alapvető funkciójának tekinthető továbbá a felnőtt autoritással és a konvencionális társadalmi normákkal való szembehelyezkedés is, amelyek kielégítésében szintén jelentős szerepe van a szerhasználatnak (Jessor, 1982).

A pszichoaktív szerek kipróbálása, illetve rendszeres használata mögött tehát gyakorta – különösen serdülő korban – a

fogyasztó identitásának formálódása húzódik meg. Ennek lényege, hogy a droghasználat segítségével a fogyasztó eszközt kap ahhoz, hogy egy másik identitás (pl. a felnőttség) dimenziójába lépjen. A szerhasználat révén a fogyasztó saját, illetve környezete perspektívájából másként azonosítja önmagát. „Ki ne látott volna már – ha csak éppen nem saját megélésében – nagymenő kiskamaszt, aki szakértő módon teker meg egy cigarettát, aztán egy vén bölcs távolba merengő identikusságával fújja ki a füstöt" – írja szemléletes példaként a szerhasználat identitás formálásában betöltött szerepére hivatkozva Szemelyácz (2019, 342.).

Nemzetközi tanulmányok továbbá rávilágítanak arra is, hogy a szerhasználat olykor nem más, mint az identitáshiány miatti üresség betöltésére, az önmeghatározásra tett kísérlet (Baross, 2012), vagy egy olyan identitás előhívásának eszköze, amelyet szermentes állapotában az egyénnek egyszerűen el kell nyomnia (Shinebourne & Smith, 2009).

Ahogy a hivatkozott források is részben utalnak rá, az identitás formálásának meghatározó oksági szerepe lehet a rendszeressé váló vagy kényszeres szerhasználat esetében is. A gyakorlati tapasztalatok szerint a különböző szerek rendszeres fogyasztása csoportidentitást formáló erővel bír, kasztrendszer szerűen allokálva a droghasználó populációt (Csernus et al., 2003).

Arnold (2015) kutatási eredményei nyomán a szerhasználat és az identitás összefüggései kapcsán a következőket állapítja meg: „[…] mind az elsődleges, mind a másodlagos szocializációs közegnek meghatározó szerepe van az egyén identitásfejlődésében, valamint a droghasználat tekintetében, nem csak serdülőkorban, hanem a középiskola és az egyetemközti átmeneti időszakban is. Ezért fontos lenne, hogy a preventív beavatkozások serdülőkorra, és az egyetem eleji, fiatal felnőttkorra is kiemelt figyelmet fordítsanak" (Arnold, 2015, 172).

Kulturális és szubkulturális hovatartozás demonstrálása

Spooner és Hetherington (2004) szerint a kulturális sajátosságok közvetlen és közvetett módon befolyásolják az adott társadalom vagy csoport tagjainak szerhasználatát. A kulturális hatások egy része kizárólag – vagy elsődlegesen – a droghasználó magatartást befolyásolja (pl. tiltott szerek fogyasztásának rosszallása), míg a szélesebb kulturális hatások (pl. individualizmus) direkt és indirekt módon a szerhasználat mellett más viselkedésformákra (pl. antiszociális viselkedés) is hatást gyakorol (Spooner & Hetherington, 2004).

A kulturális tényezők és a droghasználat között tehát rendkívül szoros, közvetett és közvetlen kapcsolat húzódik (Durrant & Thakker, 2003; Spooner & Hetherington, 2004). Különböző pszichoaktív szerek használata egyes kultúrák és etnikai csoportok körében bizonyos helyzetekben mintegy szükségszerűen megjelenik, például olyan szertartásokon, amelyek az életciklus egy meghatározó eseményéhez (pl. házasság vagy elhalálozás), vagy az egész közösség által általánosan ünnepelt szezonális

eseményhez (pl. új év, betakarítás) kapcsolódik (Westermeyer, 1995). A közösségi élmények, a társas élet, az ünnepségek szerves része a keresztény kultúra tagjainak alkoholfogyasztása, a dél-amerikai államok lakóinak kokalevél használata és egyes afrikai, közel-keleti országok állampolgárainak khat vagy hasis fogyasztása is. A szerhasználatra tehát ezekben az esetekben egy szélesebb kultúra viselkedési mintázataként kerül sor. Egyes tudatmódosító szerek használata adott társadalmon belül meghatározó szociális vagy vallási funkciókat tölt be, s az generációról generációra öröklődik (Charles & Britto, 2002).

A szociokulturális hiedelmek és meggyőződések közvetlen befolyással bírnak arra nézve, hogy a közösségen belül mit tekintünk elfogadott, támogatott és mit visszaélésszerű szerhasználatnak (Abott & Chase, 2008). Hazánkban például gyakran családi elvárás, hogy ünnepi alkalmakkor, társasági összejöveteleken egy-egy pohár alkoholt fogyasszon az ember (Elekes, 2000), a kábítószerek használatát ezzel szemben a legtöbben elítélik. A szociokulturális környezet kialakítja a fogyaszthatónak vélt szereknek a kulturálisan elfogadott formáit is. A miénkhez hasonló, úgynevezett „nedves kultúrák" normarendje szerint például az alkoholfogyasztás akkor tekinthető elfogadhatónak, ha az közösségben zajlik, valamilyen ünnepi, társasági eseményhez kapcsolódik, és nem vezet lerészegedéshez vagy súlyosabb alkoholmérgezéshez. Összefoglalva a fentieket a drogok használatára, valamely nagyobb közösség sajátos kultúrájának részeként is sor kerülhet (Johnston, 1998), demonstrálva ezzel is a kulturális hovatartozást.

A széles kulturális dimenzión túl, a droghasználat megjelenhet továbbá különböző szubkultúrákban is az adott csoportot jellemző magatartásformaként. Ezekben az esetekben a drogfogyasztás közösségi-kulturális cselekvésként és szubkulturális karrierként egyaránt leírható (Rácz, 1989). Az ilyen közösségekben a pszichoaktív szerek fogyasztását evidenciaként kezelik, s szubkulturális sajátosságként tekintenek rá a közösség tagjai. A droghasználat mintegy kifejeződése a csoport által képviselt elveknek, így például a regnáló állami hatalommal szembeni ellenállásnak. Példaként említhető erre többek között azok az amerikai hippik szerhasználata, akiknek az életében – egyebek mellett – a lázadás egyik eszközeként meghatározó szerepet játszottak egyes pszichoaktív anyagok (Davis & Munoz, 1968). Willis (1976) szerint a hippik életében a drogoknak mindemellett fontos szerepe volt abban, hogy az élet számos területe között közvetítsen. A drogok hatással voltak a mindennapi élet társas interakcióira, és eszközei voltak a kulturális hovatartozás demonstrálásának (Willis, 1976). Az amerikai hippik kábítószer-fogyasztásához hasonló szubkulturális értékközvetítő funkciót töltött be hazánk szocialista időszakának galerijei között a gyógyszerek abuzálása is (Huber et al., 1989).

Spirituális élménykeresés

A drogokhasználat hátterében álló másik, legősibb oksági tényező a spirituális élménykeresés. A spirituális célú droghasználat funkcióját Demetrovicsék (2004) a következők szerint magyarázzák: „A spirituális modell abból a megfontolásból indul ki, hogy valamennyi embernek szüksége van arra, hogy különböző mértékben, s különböző módon transzcendens állapotokat éljen meg. Minden embert foglalkoztat a világ és saját maga értelme, s a módosult tudatállapotok keresése mögött igen gyakran az erre vonatkozó keresés jelenik meg. A spiritualitás iránti igényre épülnek a vallások, a legkülönbözőbb ideológiák, és gyakran a droghasználat jelensége is egy ilyen értelmezési keretben jelenik meg" (Demetrovics & Balázs, 2004, 136.). Bizonyított, hogy egyes pszichoaktív szerek – elsősorban hallucinogének – meghatározó, másként aligha pótolható szerepet játszhatnak a spirituális élmények előidézésében, illetve azok fokozásában (Booth & Martin, 1998; Doblin, 1991, Ujváry & Demetrovics, 2009). A hallucinogénekhez például egy olyan jellegzetes élményszerkezet társul, amely magába foglalja a tér-idő tapasztalásának, a gondolkodásnak, az észlelésnek, a koncentrációnak, az érzelmi mintázatoknak és a szuggesztibilitás változásait, valamint a hallucinációkat (Varga, 2014). Ezáltal lehetővé teszi, hogy az ember, addig teljesen ismeretlen oldalról tekinthessen önmagára és környezetére.

Archeológiai bizonyítékok és történelmi dokumentációk évezredekre visszamenőleg igazolják a különböző hallucinogén szerek rituális, illetve szertartási célú felhasználását (Móró & Noreika, 2011). A történelmi közösségek spirituális szerhasználata mögött a természetfeletti erőknek tulajdonított sajátos drogélmény húzódott meg. Természetesen a hallucinogén hatások túlvilági eredetének elmélete tudományos szempontból ma már meghaladott. Jelenlegi tudásunk szerint a spirituális élmények keresése alkalmával gyakran használt hallucinogének főként az agy – neokortikális piramidális – neuronjainak szerotonin receptorait stimulálják (Frecska & Szabó, 2013; Varga, 2014). A szerek okozta különleges hatások tehát nagyon is evilágiak, hiszen azok megélését tulajdonképp agyunk bonyolult biokémiai rendszere teszi lehetővé. Ezzel együtt a droghasználatra vezető oksági tényezők között a spirituális élménykeresésnek – különösen egyes szubkultúrákban, vallási közösségekben – mind a mai napig meghatározó szerepe van.

Kreativitás fokozása

A szakrális és gyógyító szertartásokon túl, az emberek évezredek óta fogyasztanak drogokat a kreativitás fokozása, a művészi átlényegülés érdekében is (Krippner, 1985). Kiváló bizonyítékát adják ennek az ősi indián kultúrák sziklarajzai is (Wellman, 1978). Egyes drogok kreativitásra gyakorolt lehetséges pozitív hatását több tudományos vizsgálattal igazolták már eddig (Frecska et al., 2012; Krippner, 1968, 1969; Steffenhagen et al., 1976). A drogok – elsősorban pszichedelikumok – kreativitást fokozó hatását legtöbbször a művészvilág képviselőinek

szerhasználatával kapcsolatosan szokták megemlíteni.

Stanley Krippner (1969) több kutatást is végzett olyan művészek körében, akiknek legalább egyszer volt már részük pszichedelikus élményben. Az egyik – 91 művész körében végzett – kutatása alkalmával Krippner (1969) úgy találta, hogy a művészek 97%-ának tapasztalatai szerint a pszichedelikumok hatást gyakoroltak a művészetük tartalmára, technikájára vagy művészeti látásmódjukra. A kutatásban résztvevők közül egyetlen személy sem érezte, hogy a pszichedelikumok[3] negatívan befolyásolták volna a művészi munkásságát. A művészek 54%-a állította azt, hogy a pszichedelikus élmény a munkájuk tartalmára jelentős befolyással bírt. A leggyakrabban említett képességjavulásként a színek használatát emelték ki. 52%-uk pedig a kreatív megközelítésben beállt változásokról számolt be (Krippner, 1969, 287-288).

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a kreativitás fokozása céljából történő droghasználat és a pszichoaktív szerek tényleges kreativitást fokozó képessége között nincs minden esetben átfedés. A valós művészi teljesítményt nyújtó emberek „működése" ugyanis már önmagában nem hétköznapi. Kutatások szerint a művészek általában magasabb fokú érzékenységgel rendelkeznek az érzelmek iránt, ezáltal jobban reagálnak azokra, mint az átlag emberek, továbbá magasabb a toleranciaszintjük a szélsőséges érzelmi állapotokat tekintve (Ijász et al., 2014). Az előzőkből következik, hogy önmagában a tudat módosult állapota tehát nem vezet szükségszerűen a kreatív teljesítmény növekedéséhez (Ijász et al., 2014; Fischer, 1972; Fischer & Scheib, 1971).

Konklúzió

Tanulmányunkban a pszichoaktív anyagok fogyasztását multikauzális viselkedési formaként értelmezzük. Feltételezzük továbbá, hogy a különböző legális és illegális pszichoaktív szerek fogyasztása mögött számos – természetében eltérő – motiváló tényezőt azonosíthatunk. Jelen összefoglaló tanulmány – egy többrészes cikksorozat első elemeként – a szakirodalom áttekintése nyomán a pszichoaktív szerek oksági tényezői közül a következőket azonosította: (1) kíváncsiság és mintakövetés, (2) szociális interakciók megerősítése, (3) identitás formálása, (4) kulturális és szubkulturális hovatartozás demonstrálása, (5) spirituális élménykeresés, valamint (6) a kreativitás fokozása. A fentiek alapján megállapítható, hogy a pszichoaktív szerek kipróbálása, használata mögött funkcionális értékkel bíró oksági tényezők állnak. A droghasználat hátterét vizsgáló effajta funkcionalista megközelítés kapcsán Demetrovics (2007) a következőket jegyzi meg: „[…] amennyiben a droghasználatot

[3] A pszichedelikum (= az elme megnyilvánulása, gör.) kifejezés Humphry Osmondtól származik (AAronson & Osmond, 1970). Osmond (1957, 429.) az „elme manifesztálódása"-ként magyarázza a pszichedelikum jelentését, s tulajdonképp a hallucinogén szerek alternatív megnevezéseként használja. Ebbe a csoportba sorolható különösen, az LSD, fenciklidin (PCP), meszkalin, LSA, DMT, pszilocibin, pszilocin, miscimol stb.

értékmentes jelenségként figyeljük meg s próbáljuk értelmezni, akkor felfedezhetjük annak logikáját, racionalitását. Amennyiben ugyanis a drogok használatát nem egyszerűen mint önpusztító magatartásformát s ily módon értelmetlennek tűnő jelenséget próbáljuk kezelni, tág tere nyílik mindazoknak a magyarázatoknak, amelyek ezen viselkedésforma funkciójára, funkcióira próbálnak rámutatni, a működés legkülönbözőbb területein." (Demetrovics, 2007, 9.).

Jelen összefoglaló tanulmány megállapításai összességében ellentmondanak annak a tudományos értelemben már jelentőségét vesztett, de a közgondolkodásban még jelenlévő morális modellnek is, amely a drogok fogyasztását erkölcsi problémaként értékeli (Demetrovics & Balázs, 2004). A tanulmányban feltárt oksági tényezők komplex természete nyomán továbbá megerősíthetőnek látszik Gallupe és Baron (2014) kutatási eredménye is, amely szerint az erkölcsösség önmagában legfeljebb egyes szerhasználati mintázatokra ('hard drug use') képes érdemi hatást kifejteni.

Felhasznált irodalom

Aaronson, Bernard S. – Osmond, Humphry (1970) Introduction: Psychedelics, technology, psychedelics. In. Aaronson, B. S. – Osmond, H. (eds.) Psychedelics. The uses and aplications of hallucinogenic drugs, (pp. 3-20) Doubleday & Company, Inc., Garden City

Abadinsky, Howard (2010) Drug use and abuse: A comprehensive introduction. Cengage Learning, Wadsworth

Abott, Patrick – Chase, Duane M. (2008) Culture and Substance Abuse: Impact of Culture Affects Approach to Treatment. Psychiatric Times, 25(1), https://www.psychiatrictimes.com/view/culture-and-substance-abuse-impact-culture-affects-approach-treatment

Anderson, Tammy L. (1998) Drug identity change processes, race, and ender. I. Explanations of drug misuse and a new identity-based model. Substance Use & Misuse 33(11), 2263-2279.

Arnold Petra (2015) Drogfogyasztás és felnőtté válás a fiatal felnőtt populáció körében Magyarországon. Doktori disszertáció, kézirat, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Szociológia Doktori Iskola, Budapest

Balázs András (2015) Az új típusú droghasználat szerepe és megjelenése a társadalom perifériáján élő fővárosi roma közösségekben. Metszetek, 4(4), 104-114.

Biederman, Joseph – Faraone, Stephen V. – Monuteaux, Michael C. – Feighner, Jennifer A. (2000) Patterns of Alcohol and Drug Use in Adolescents Can Be Predicted by Parental Substance Use Disorders. Pediatrics, 106(4), 792-797.

Booth, Jennifer – Martin, John E. (1998) Spiritual and religious factors in substance use, dependence, and recovery. In. Koenig, H. G. (ed.) Handbook of Religion and Mental Health, (pp. 175-200) Academic Press, San Diego – London

Boys, Annabel – Marsden, John – Strang, John (2001) Understanding reasons for

drug use amongst young people: a functional perspective. Health Education Research, 16(4), 457-469.

Charles, Molly – Britto, Gabriel (2002) The Socio-Cultural Context of Drug Use and Implications for Drug Policy. International Social Science Journal, 53(169), 467-474.

Collins, Lorraine R. – Parks, George A. – Marlatt, Alan G. (1985). Social determinants of alcohol consumption: The effects of social interaction and model status on the self-administration of alcohol. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 53(2), 189-200.

Csepeli György (2001) Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest

Csernus, Imre – Dobai, Benedek – Tárnok, Alfonz (2003) Drogma. Mono Kft. – Konkrét Könyvek Kft., Budapest

Davis, Fred – Munoz, Laura (1968) Heads and Freaks: Patterns and meanings of drug use among hippies. Journal of Health and Social Behavior, 9(2), 156-164.

Demetrovics Zsolt (2007) A droghasználat funkciói. Akadémiai Kiadó, Budapest

Demetrovics, Zsolt – Balázs, Hedvig (2004) Drogosok. In. Gelsei G. – Gergely V. – Horváth V. – Rácz M. (szerk.) A láthatatlanság vége – társadalomismereti olvasókönyv, (pp. 121-141) Társadalomelméleti Kollégiumért, Budapest

Doblin, Rick (1991) Pahnke's „Good Friday experiment": A long-term follow-up and methodological critique. The Journal of Transpersonal Psychology, 23(1), 1-28.

Durrant, Russil – Thakker, Jo (2003) Substance use & abuse: Cultural and historical Perspectives. Sage Publications, Thousand Oaks, CA

Elekes, Zsuzsanna (2000) Alkoholprobléma az ezredvégi Magyarországon. In. Elekes Zs. – Spéder Zs. (szerk.) Törések és kötések a magyar társadalomban, (pp. 152-168) Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, Budapest

Elekes, Zsuzsanna – Paksi Borbála (1996) A magyarországi középiskolások alkohol- és drogfogyasztása. Népjóléti Minisztérium, Budapest

Erdős, Ákos (2018) A gyermekek drogfogyasztásának változásai – a Gyermekjogi Egyezmény végrehajtásáról szóló civil jelentés tükrében. Fundamentum, 22(1), 87-98.

Erikson, Erik H. (1968) Identity: Youth and crisis. W.W. Norton, New York

ESPAD Group (2020) ESPAD Report 2019: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. Publications Office of the European Union, Luxembourg

File, Sandra E. – Hide, J. R. G. (1978) Can social interaction be used to measure anxiety? British Journal of Pharmacology, 62(1), 19-24.

Fischer, Roland – Fox, Ronald – Ralstin, Mary (1972) Creative performance and the hallucinogenic drug-induced creative experience. Journal of Psychedelic Drugs, 5(1), 29-36.

Fischer, Roland – Scheib, Jami (1971) Creative performance and the hallucinogenci drug-induced creative experience or one man's brain-damage is another's creativity. Confinia Psychiatrica, 14(3-4), 174-202.

F. Molnár, Mónika (2008) Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közti határ kijelölése a karlócai békét követően (1699-1701). Doktori disszertáció, kézirat, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest

Frecska, Ede – Móré, Csaba E. – Vargha, András – Luna, Luis E. (2012) Enhancement of creative expression and entoptic phenomena as after-effects of repeated ayahuasca ceremonies. Journal of Psychoactive Drugs, 44(3), 191-199.

Gallupe, Owen – Baron, Stephen W. (2014) Morality, Self-Control, Deterrence, and Drug Use: Street Youths and Situational Action Theory. Crime & Delinquency, 60(2), 284-305.

Grezsa Ferenc – Mirnics Zsuzsanna – Vargha András – Kövi Zsuzsanna – Rózsa Sándor – Vass Zoltán – Koós Tamás (2015) Iskolás- és serdülőkorúak droghasználata: kockázati és védőfaktorok egy reprezentatív vizsgálat tükrében. Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 16(4), 297-330.

Grezsa, Ferenc – Surányi, Zsuzsanna (2016) Fiatalok szerhasználata. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest

Gyarmathy, Éva (1998) A tehetség kézikönyve. TIT, Budapest

Halberstadt, Amy G. – Denham, Susanne A. – Dunsmore, Julie C. (2001) Affective Social Comptence. Social Development, 10(1), 79-119.

Hogard, Elaine (2014). Evaluating the identity of program recipients using an identity exploration instrument. Canadian Journal of Program Evaluation / La Revue canadienne d'évaluation de programme 29(1), 1-35.

Huber, Béla – Kisszékelyi, Ödön – Németh Zsolt (1989) A bódulat csapdájában. Tankönyvkiadó, Budapest

Ijász, Fruzsina – Ehmann, Bea – Demetrovics, Zsolt (2014) A pszichedelikumok művészek verbális viselkedésére gyakorolt hatásai. Psychologia Hungarica, 2(1), 7-22.

Jessor, Richard (1982) Problem Behavior and Developmental Transition in Adolescence. Journal of School Health, 52(5), 295-300.

Johnston, Lloyd D. (1998) Reasons for use, abstention, and quitting illicit drug use by American adolescents: A report commissioned by the Drugs-Violence Task Force of the National Sentencing Commission. (Monitoring the Future Occasional Paper No. 44), Research report, Institute for Social Research, University of Michigan, Michigan

Kosztolányi Dezső (1964) Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei. (Szász Imre szerk.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

Kovács Eszter – Pikó Bettina (2009) A család egészségvédő hatása a serdülők körében. Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 10(3), 223-237.

Krippner, Stanley (1968) The psychedelic state, the hypnotic trance and the creative act. Journal of Humanistic Psychology, 8(1), 49-67.

Krippner, Stanley (1969) The psychedelic state, the hypnotic trance and the creative act. In. Tart, C. T. (ed.) Altered states of consciousnes. A book of readings, (pp. 271-290) John Wiley & Sons, Inc., New York – London – Sydney – Toronto

Krippner, Stanley (1985) Psychedelic drugs and creativity. Journal of Psychoactive Drugs, 17(4), 235-246.

Kröger, Christoph – Winter, Heike – Shaw, Rose (1998) Guidelines for the evaluation of drug prevention: a manual for programme-planners and evaluators. EMCDDA, Lisbon

Móró, Levente – Noreika, Valdas (2011) Sacramental and spiritual use of hallucinogenic drugs. Behavioral and Brain Sciences, 34(6), 319-320.

Ogawa, Naoshi – Ueki, Hirofumi (2007) Clinical importance of caffaine dependence and abuse. Psychiatry and Clinical Neurosciences, 61(3), 263-268.

Osmond, Humphry (1957) A review of the clinical effects of psychotomimetic agents. Annals of the New York Academy of Sciences, 66(3), 418-434.

Pickering, H. – Stimson, Gerry V. (1994) Prevalence and demographic factors of stimulant use. Addiction, 89(11), 1385-1389.

Rácz, József (1989) Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori „devianciák". Magyar Pszichiátriai Társaság, Budapest

Rácz József (1999) Addiktológia: Tünettan és intervenció. HIETE, Budapest

Rácz József (2001) A drogozás útvesztői. Válogatott tanulmányok. Semmelweis Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar, Budapest

Rácz, József (2008) The role of the curiosity in interviews with drug users. Forum: Qualitative Social Research, 9(2), Art. 16.

Rawas, Rana El – Saria, Alois (2016) The Two Faces of Social Interaction Reward in Animal Models of Drug Dependence. Neurochemical Research, 41(3): 492-499.

Schinder, E. O. M. – Ruder, A. M. (1989) Epidemiology of coca and alcohol use among high-altitude miners in Argentina. American Journal of Industrial Medicine, 15(5), 579-587.

Shinebourne, Pnina – Smith, Jonathan A. (2009) Alcohol and the self: An interpretative phenomenological analysis of the experience of addiction

and its impact on the sense of self and identity. Addiction Research & Theory, 17(2), 152-167.

Spooner, Catherine – Hetherington, Kate (2004) Social determinants of drug use. National Drug and Alcohol Research Centre, University of New South Wales, Sydney

Steffenhagen, R. A. – McCann, Gilman H. – McAree, C. P. (1976) Personality and drug use: A study of the usefulness of the Mf Scale of the MMPI in measuring creativity and drug use. Journal of Alcohol and Drug Education, 21(3), 8-16.

Sussman, Steve – Stacy, Alan W. – Dent, Clyde W. – Simon, Thomas R. – Galaif, Elisha R. – Moss, Mary A. – Craig, Sande – Johnson, C. Anderson (1995) Continuation high schools: Youth at risk for drug abuse. Journal of Drug Education, 25(3), 191-209.

Szemelyácz, János (2019) Mesterséges mennyországok. Vigilia, 84(5), 341-347.

Terry-McElrath, Yvonne – O'Malley, Patrick M. – Johnston, Lloyd D. (2009) Resons for drug use among American youth by consumption level, gender, and race/ethnicity: 1976-2005. Journal of Drug Issues, 39(3), 677-713.

Ujváry, István – Demetrovics, Zsolt (2009) A hallucinogének. In. Demetrovics Zs. (szerk.) Az addiktológia alapjai II., (pp. 151-205) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest

Varga, Bálint (2014) A szerotonerg hallucinogének által kiváltott mentális állapotok kognitív pszichológiai megközelítése. Psychologia Hungarica, 2(2), 30-46.

Webb, Elspeth – Ashton, C. Heather – Kelly, Peter – Kamail, Farhad (1996) Alcohol and drug use in UK university students. The Lancet, 348(9032), 922-925.

Wellmann, Klaus F. (1978) North American indian rock art and hallucinogenic drugs. Journal of the American Medical Association, 239(15), 1524-1527.

Westermeyer, Joseph (1995) Cultural Aspects of Substance Abuse and Alcoholism. Psychiatric Clinics of North America, 18(3), 589-605.

WHO (2018) Global status report on alcohol and health 2018. World Health Organization, Geneva

WHO (2019) WHO Report on the Global Tobacco Epidemic, 2019. World Health Organization, Geneva

Willis, Paul E. (1976) The Cultural Meaning of Drug Use. In: Hall, Stuart – Jefferson, Tony (eds.): Resistance Through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain. (pp. 106-119.) University of Birmingham, Birmingham

UNODC (2020) World Drug Report 2020. United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna

Zsolnai Anikó – Kasik László (2007) Az érzelmek szerepe a szociális kompetencia működésében. Új Pedagógiai Szemle, 57(7-8), 3-15.